

KÂTİP ÇELEBİ

Asıl adı Mustafa olduğu halde, İstanbul'da çağının bilginleri arasında Katip Çelebi ya da Hacı Halife olarak anılan, Avrupa'da ise daha çok Hacı Kalfa olarak tanınan bu ünlü bilgin, başta "Devlet-i Osmaniye Tarihi" yazarı Hammer olmak üzere birçok tarihçinin belirttiği gibi 1608'de İstanbul'da doğdu. Zamanının bilginlerin toplantılarında değerlendirilen babası Abdullah da kendisi gibi bir bilim aşığı olduğundan, öğrenim yaşına geldiğinde oğlu Mustafa'ya özel öğretmenlerden ders aldırılmaya başladı. 14 yaşlarına geldiğinde "Muhasebe-i Anadolu" denilen kaleme günde 10 dirhem ücretle kâtip olarak girdi. 1623'te babasının yanında Kayseri yakınlarındaki Abaza Paşa isyanını bastırma hareketine, 1625'te ise Bağdat seferine katıldı. Yaşamı süresince birçok sefere katılan Kâtip Çelebi, IV. Murat'la birlikte son olarak katıldığı Revam (Erivan) seferinden İstanbul'a döndükten sonra kendini tamamiyle bilimsel çalışmalara verdi.

Aralarında çağın matematik ve astronomide zirvesi olarak bilinen Kadızade gibi isimlerin de bulunduğu ünlü bilginlerden öğrenim gören ve "Madenü'l-Esrar" adlı matematik kitabıyla bilim tarihinde yer eden Mustafa bin Yusuf gibi değerli bilim adamlarını yetiştiren Kâtip Çelebi, yorucu ve aralıksız çalışması sonucunda geriye birçok kıymetli eserler de bırakıp, 26 Eylül 1656 (Bazı kaynaklarda 6 Kasım 1657) yılında vefat etti. Mezarı İstanbul'da Zeyrek Camii yakınındadır.

İLMİ KİŞİLİĞİ VE BİLİME KATKILARI

Çok çalışkan ve bilimsel bir araştırma yeteneğine sahip olan Kâtip Çelebi, düzenli bir öğrenim görmediği halde kişisel gayretini sonucunda özellikle geometri ve coğrafyada çağının önemli bilginleri arasına girdi. Öyle ki, müspet bilimlerin bir yerde devrini tamamladığı XVII. yüzyılda yazmış olduğu coğrafya ve kozmografyaya ait "Cihannüma" adlı eseri, ihtisaslaşmanın her dalda görüldüğü ve bilimin zirvesine tırmandığı günümüzde bile değerinden bir şey kaybetmemiştir. "Keşfü'z-zünün" adlı dünyaca ünlü bibliyografya kitabında kendisinin de belirttiği olduğu gibi Cihannüma iki bölümden oluşur.

Birinci bölümde denizlerden, nehirlerden ve adalardan bahseder. İkinci bölümde ise karalardan, alfabetik sırasıyla şehirlerden ve 14. yüzyıldan sonra keşfolunan ülkelerden söz eder. Yerküre'yi Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Macellanika (Avustralya) ve kutup bölgeleri olmak üzere altı kıtaya ayırarak, bunlar hakkında genel bilgi verir ki, XIX. yüzyılın ilk yarısında coğrafi bölgelerin belirlenmesinde kaynak olarak kullanılmıştır.

Kâtip Çelebi'nin Doğu ve Batı kaynaklarından yararlanarak yazdığı ve gerçek anlamda bir genel coğrafya kitabı olarak tasarladığı bu eserle bilime yaptığı bir başka katkı ise, XVII. yüzyıl Osmanlı aydınının görüş ufkunun önemli ölçüde genişlemesine ve bu yüzyılda coğrafya sahasında birçok eserin yazılmasına sebep olmasıdır.

Bilindiği üzere Batlamyus ve ona tâbi olanların savunduğu "Dünya'nın bir tepsi gibi düz olduğu" görüşü, Ortaçağ Avrupasında olduğu gibi Katip Çelebi'nin yaşadığı XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında da birtakım yarı aydınlar tarafından kabul görüyordu. Kâtip Çelebi, Batı'da Eflatun'un, Doğu'da ise ilk defa Ebu Hanife'nin (Öl.768) ileri sürdüğü, daha sonra Beyruni, İbn-i Hazm, Gazali, İbn-i Rüşd ve Ebu'l-Fida gibi düşünürlerin savunduğu "yerin yuvarlık olduğu" görüşünü bilimsel kanıtlarla açıklayarak, yukarıda sözü edilen düzenli öğrenim görmemiş, gelişmelere kapalı birtakım yarı aydınların takılıp kaldığı, bazen de hararetle savunucuları oldukları bu problemi de özgür bir düşünceyle, rasyonel bir surette çözüme kavuşturdu. (Bkz. Kâtip Çelebi, Cihannüma, s.21-22; Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 128; Doç Dr. Mehmet Bayraktar, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, s.83).

Batı'da daha çok "Keşfü'z-zünün" adlı eseriyle tanınan ve yüksek bir bibliyografya uzmanı olarak kabul gören Kâtip Çelebi'nin, bilim tarihimize yaptığı bir başka önemli katkı ise, Osmanlılarda ilk olarak bilim tarihine ait özet yapma girişimidir. Bu konu ile ilgili olarak yapmış olduğu en önemli çalışma, 20 yılda tamamladığı ve 14500 kadar yazar ve yorumcuyu kapsayan yukarıda sözünü ettiğimiz "Keşfü'z-zünün" adlı bibliyografya lugatıdır. Yine alfabetik sıraya göre hazırladığı Arap ve Yunun bilginlerinin yaşamlarını, yaşamlarına ait fıkraları ve bilinen birtakım bilimsel tartışmalarını anlattığı "Süllemü'l-Vüsül" adlı biyografik ansiklopedisini de bu konuda yapmış olduğu önemli bir çalışma olarak belirtmemiz gerekir. Kâtip Çelebi diğer eserlerinde olduğu gibi özellikle bu eserini yazarken notlarını fişlere alma gibi bilimsel bir metot takip etmiştir ki, yaşadığımız çağa adını veren bilgisayar ile henüz tanışıklık kuramamış birçok bilim adamımız tarafından aynı metot halen takip edilmektedir.

ESERLERİ

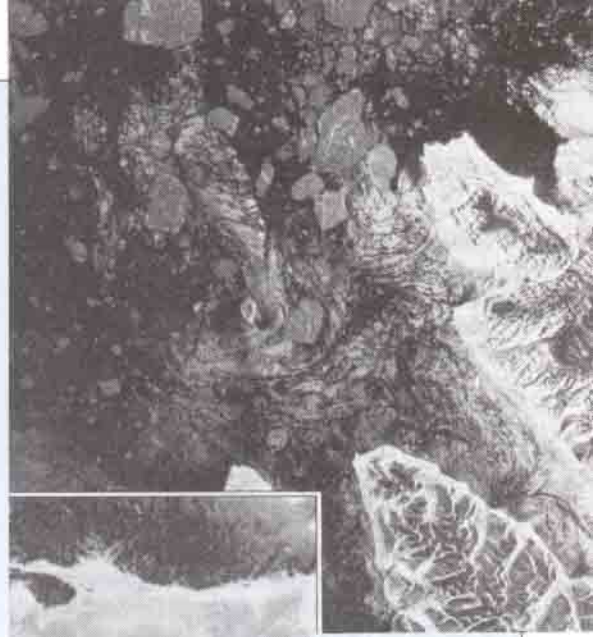
Doğruluğuna inandığı görüşleri ödünsüz bir şekilde savunup, tartışma götürülen konuları da rasyonel bir şekilde çözüme kavuşturmaya çalışan, çok derin ve üstün bir araştırmacı ve inceleyci olan Kâtip Çelebi'nin bir kısmı derleme olmak üzere 20 kadar eseri bulunmaktadır. Mum ışığında üzerinde çoğu kez sabahladığı bu eserlerinden en önemli birkaç tanesi şunlardır:

SUYUN SICAKLIĞI UYDUYLA ÖLÇÜLÜYOR

ERS-1 Dünya Gözetleme Uydusu, fırtalıştından 10 gün sonra ilk fotoğraflarını dünyaya göstermeye başladı. Üstteki resim, uydunun çektiği ilk fotoğraflardan olup, yer yüzüne gönderilen ışınların yer yüzünden yansıyıp tekrar uydu radarına gelmesiyle elde edilmiştir. Bu fotoğraf, Kuzey Norveç'teki Spitzbergen adasının olup 95 km²'lik bir alanı kapsamaktadır.

Resmin sağ kenarındaki bölüm, yüksek dağların dik bir şekilde körfeze girişini gösteriyor. Sağ alt tarafında ise Wijdefjorden körfezine inen bir buzul ve suda yüzen bir buzdağı görülmektedir. Kıydan denize doğru 10 km uzunluğunda, 3,5 m kalınlığında büyük bir buz kütleli bulunmaktadır. Bu buz parçası yaklaşık olarak 5 yıldır burada durmaktadır.

Uydunun bir diğer özelliği de, yer yüzü tarafından emilen ve yerin ısısını ölçmeye yarayan kızıl ötesi ışınlarını alıp bunları değerlendirmesidir. Yandaki resim, deniz suyunun sıcaklığını gösteriyor. Kuzeydoğu Kanada'da Hudson Boğazında, 500 km kadar uzunluktaki bölgenin ısı durumu görülmektedir. Koyu renkli bölgeler sıcak suyu, açık renkli bölgeler ise soğuk suyu gösteriyor.

Avrupa ERS-1 uydusunun çektiği fotoğraf. Spitzbergen körfezi ve suda yüzen buz parçaları görülmektedir. Kanada'nın Hudson koyu fotoğrafı. Bu fotoğraf ERS-1 uydusunun radyometresi tarafından çekilmiş olup, karışan suyun sıcak ve soğuk bölgelerini gösteriyor. 6°C'nin üstündeki bölgeler, kızıl ötesi ışınlar tarafından daha koyu bir şekilde radara iletilmektedir. Atmosferik koşullarda, radyometre 0.3°C'ye kadar ölçebiliyor.

New Scientist 17/91'den çev.: Mehmet GENÇ

1. Cihannüma : İki bölümden oluşan bu eser, genel bir coğrafya kitabıdır. I. bölümde nehirler ve denizlerden, II. bölümde ise, karalardan, alfabetik sırasıyla şehirlerden ve XIV. yüzyıldan sonra keşfedilmiş ülkelerden söz eder.

2. Keşfü'z-zünün : Önsözünde Doğu bilim dünyasında bilim ve felsefenin kısa bir tarihinin verildiği bu eser, büyük bir bibliyografya lugatıdır.

3. Süllemü'l-Vüsül : Alfabetik sıraya göre hazırlanmış olan bu eser, Arap ve Yunan bilgilerinin yaşamını veren biyografik bir ansiklopedidir.

4. Mizanü'l-Hak : İslâm uygarlığında bilim tarihinin kısa bir özeti verildiği bu eserinde Kâtip Çelebi, dinî bilimlerin yanı sıra müspet bilimlerin gerekliliğini hararetle bir şekilde savunarak, eğitim kurumlarını taassuptan uzak kalmaları için uyarır ve bu hususta şöyle bir örnek verir: Uzunluğu, derinliği, genişliği 4 m

olan bir kuyuyu 8 liraya kazacağını kabul eden bir işçi, bunun yerine uzunluğu, derinliği, genişliği 2 m olan bir kuyu kazıp karşılığında da 4 lira istese, geometri bilmeyen kadı (bugünkü anlamda hâkim) hakkının 4, bilen kadı ise 1 lira olduğunu söyler ki, ikinci kuyu 1/8 olduğundan ikincisi doğrudur.

Yukarıda söylediklerimizi özetlersek, her ne kadar özel öğretmenlerden dersler aldı ise de düzenli bir öğrenim görememiş olan Kâtip Çelebi, kişisel gayretleri sonucunda çağının mevcut bütün bilim dallarını öğrendi. Evrendeki gerçekleri doğru olarak anlayabilme yolunun astronomi ve anatomi biliminden geçtiğine inanan Kâtip Çelebi, çalışmalarını matematik ve coğrafyadan sonra en çok bu alanlarda yoğunlaştırdı. "İnsanda kalp ne ise, toplumda bilginler de odur" diyen Kâtip Çelebi, yetiştirdiği öğrenci ve mum ışığında yazdığı eserleriyle bilim tarihinde haklı olarak bu sıfatla yerini aldı.